

2-5/8-11. Yüzyıl Kaynaklarında Kürt İmajı

Arş. Gör. Dr.Selahattin Polatoğlu

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat-Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı/ Türkiye.

Doç. Dr. Haşim Özdaş

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı/ Türkiye.

Özet

Anayurtları Zagros dağları ve çevresi olarak bilinen Kürtler hakkında Antikçağ kaynaklarındaki bilgiler sınırlıdır. Sasani Devleti'nin tebaası olan Kürtler, İslam fetihleriyle birlikte Müslüman Arapların hakimiyeti altına girdiler ve 1/7. yüzyılın ortalarından itibaren İslam'ı benimsemeye başladılar. Çoğunlukla kırsal bölgelerde yaşayan Kürtler Emevî ve Abbâsî devletlerine itaat etmede pek istekli olmadılar. Bu dönemlerde daha çok isyanlarla anıldılar. Bununla birlikte Kürtler arasında ilim ve sanatla iştigal eden, devlet hizmetinde memur olarak çalışan kişiler de oldu. Abbâsî Devleti'nin zayıflamasıyla ortaya çıkan siyasi boşluk çeşitli hanedanlar tarafından doldurulmaya başlayınca, Kürtler de siyasi ve askeri açıdan öne çıkmaya başladılar. Bununla birlikte yaşadıkları coğrafyanın Abbâsîler'in başkenti Bağdat'a çok yakın olması münasebetiyle 3/9. yüzyıldan itibaren kaynaklarda kendilerinden daha fazla söz edilmeye başlanmıştır. Çeşitli hadiseler vesilesiyle tarih kaynaklarında adı geçen Kürtlere dair ayrıca birtakım yakıştırmalar (imaj) ve kalıp yargılar (stereotip) da dikkat çekmektedir. Genellikle hâkim unsurun bakış açısını yansıtan ilgili ifadeler, bir tür ötekileştirme örneği olarak da okunabilir. Bu çalışmada 2-5/8-11. yüzyıllara ait sözlük, şiir (divan ve antoloji), tefsir, genel tarih/kronik, özel tarih, biyografi/tabakat, şehir-bölge tarihi, coğrafya eseri, seyahatname ve siyasetname gibi çeşitli kaynaklarda Kürt imajına dair bulguların izi sürülecektir. Kürt denilince dağlı, göçebe, itaate yanaşmayan, eşkiya, kabadayı, hükümdarlığa layık olmayan ve şeytanlaşan şeklinde oluşturulmuş imajların tarihî ve sosyal arka planı tespit edilmeye çalışılacaktır. Öte yandan Kürtlük halife, vali ve komutan gibi önde gelen şahsiyetler için bir aşağılama sıfatı olarak kullanılmasının sebepleri üzerinde durulacak ve söz konusu dönemde ortaya konulan Kürt imajı, tarihî veriler ışığında tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tarih, Kürtler, İmaj, Kalıp Yargı, Emevîler, Abbâsîler.*

Giriş:

Toplumların etnik ve dinî aidiyetlere göre gruplandırılması ve tanımlanması tarih boyunca sıkça rastlanan bir durumdur. Bireyi ve toplulukları konumlandırmaya yönelik her türlü yaklaşım, karşı taraf hakkındaki algı ve davranışlarda belirleyicidir. Etnik bir topluluğun başlıca özellikleri hakkında sarf edilen sözler, zaman içerisinde kalıp yargılar haline dönüşebilmektedir. Bu yargılar, çoğunlukla bir genellemenin ürünü olmakla beraber uzun süre tekrar eden toplumsal ilişkilerin bir neticesidir. Günümüz kalıp yargıları genellikle sosyologların konusu iken, asırlar öncesinde kayda geçmiş kalıp

yargılar ise daha çok tarihçilerin çalışma alanına girmektedir. Etnik topluluklara dair diğer bir yaklaşım biçimi ise zaman zaman birbirinin yerine kullanılan tasavvur, imaj ve imge kavramları ile ifade edilmektedir. Kalıp yargılarda olduğu gibi toplumsal gruplara dair imajlar da genellikle söz konusu toplumun üyeleri dışında başkaları tarafından üretilip geliştirilmiştir.

İnsanı ve toplumu uygar/medeni-ilkel/barbar/yabani diyalektiği içerisinde değerlendirmek, çok eskilere dayanan ve geçerliliğini koruyan bir yaklaşım biçimidir (Kalin, 2019, s. 11–13, 32–36, 41–50). Bu yaklaşım biçimini, bir tür ötekileştirme olarak değerlendirmek de mümkündür.

Ortadoğu'nun kadim halkalarından biri olan Kürtler, öteden beri farklı milletlerle birlikte yaşamalardır. Buna bağlı olarak onlara dair birtakım imajlar ve kalıp yargılara oluşmuştur. Bu çalışmanın dönem itibarıyla kapsamına giren 2-5/8-11. yüzyıllarda Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde Araplar, Farslar, Türkler ve Deylemliler siyasi ve kültürel hayatta baskın konumda yer almıştır. Dolayısıyla Kürtlere dair imajların şekillenmesinde bu halkların bakış açısı ve Kürtlerle ilişki biçimleri belirleyici olmuştur. İslam tarihinde etnik gruplar arasındaki siyasi ve iktisadi rekabet, kültürel sahaya da taşınarak geriye zengin bir literatür ve tarih malzemesi bırakmıştır. Arap ve Arap olmayan halkalar arasındaki rekabet ve üstünlük yarışı Şuûbiyye hareketi olarak bilinen edebî bir faaliyet olarak tarihe geçmiştir (Dûrî, 1981; Kaddûra, 1988).

Kürtlere dair imajların yer aldığı kaynaklar çeşitlilik arz etmektedir. Sözlük, şiir (divan ve antoloji), genel tarih eseri (kronik), özel tarih, şehir ve bölge tarihi, coğrafya, seyahatname, siyasetname ve tefsir gibi çok farklı eserlerde Kürtlere dair tarihî bilgilerin yanı sıra imajları tespit etmek mümkündür.

Bu çalışmanın dönem itibarıyla sınırları içerisinde düşünüldüğünde Kürtler, Zagros Dağları (Cibâl/İrak-ı Acem-Huzistan) civarında yoğun biçimde yaşayan; ancak Horasan'dan Cezîre'ye (Yukarı Mezopotamya), Hazar Denizi'nin güneyinden Basra Körfezi'ne uzanan geniş bir coğrafyaya yayılan bir halk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölge, aynı zamanda tarih boyunca yoğun biçimde insan hareketliliğinin yaşandığı yerlerden biri olmuştur. Kürtler de 1/7 ilâ 5/11. yüzyıllar arasında belli bir coğrafyada yer değiştirmişlerdir.

Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın büyük ölçüde dağlık olması ve otlaklara sahip olması, onların genellikle hayvancılıkla uğraşmalarına neden olmuştur. Geçimlerini hayvancılıktan sağlayan Kürtler, sürülerinin yılın büyük bölümünü otlaklarda geçirmeleri gereğine bağlı olarak göçebe bir yaşam sürdürmüşlerdir.

İslam öncesi dönemde Kürtlerin varlığına dair bilgiler sınırlı olmakla beraber, bu bilgilerin kaynağının 3/9. yüzyıl itibarıyla günümüze ulaşan eserler olduğunu görülmektedir. Kürtler, Sasani Devleti topraklarında yaşamaktaydı ve İslam fetihleriyle birlikte Müslümanların hakimiyeti altına girmişlerdir. Onlar da diğer topluluklar gibi İslam ordularına karşı yer yer mukavemet göstermiş ve neticede bu yeni güce teslim olmuşlardır (Bûlâdyân, 2013, s. 29–46; Erkoçoğlu, 2014, s. 2–5).

Kürtler, Emevîler döneminde de itaate yanaşmayan bir görünüm sergilemiş ve Kürtler, bazı isyan hareketleri içerisinde yer almıştır (Bûlâdyân, 2013, s. 47–58; Erkoçoğlu, 2014, s. 5–12). Öte yandan bireysel ve toplu halde İslam'a girmenin yaygınlaştığı bu dönemde Kürtler arasında İslamiyet yayılmıştır. Kürtler Abbâsîler döneminde itaatten çıkma ve belli bölgelerde bağımsız hareket etmeleriyle daha fazla

dikkat çekmiştir. Abbâsîler’i tehdit eden geniş çaplı isyan hareketlerinin içerisinde yer alan Kürtler, yeni kurulan devletlerin askeri gücünün bir parçası haline de gelmişlerdir. Abbâsîler’in zayıflamasıyla ortaya çıkan siyasi boşluk, Kürtler arasında etkili hanedanların doğuşunu sağlamıştır.

Saffârîler döneminde Fars’ın Dîvân bölgesi (*remm* ç. *rumûm*) Kürtler tarafından idare ediliyordu. Âzâdmerd b. Kûşhâz, sultanına [Saffârî] tabi bir beydi. İsyan ettiğinde sultan [Muhammed b. İbrahim et-Tâhirî] onun peşinde düştü, o da Umman’a kaçıp orada öldü. yerine Kürt Hüseyin b. Salih geçti. Bu durum Amr b. Leys’in dönemine (265-289/879-902) kadar sürdü. Bölgenin idaresini Amr, Kürt Sâsân b. Gazvân’a verdi. Muhammed b. İbrahim et-Tâhirî başa geçince Saffârîlerin elinde bulunan Luvâlcân’ın (Fars bölgesinde denize kıyısı olan bir yer), idaresini onlardan alıp Kürtlerden Ahmed b. Leys [Leyseveyh]’e verdi. Bu durum, coğrafyacı İstahrî’nin (ö. 340/951-52’den sonra) eserini yazdığı güne kadar böyle devam etmiştir (İstahrî, 1927, s. 145).

4/10. yüzyılın başlarında Fars bölgesinde (*rumûm*: toprak-arazi) vali/âmil konumunda Kürt liderlerine (aşiret reislerine) dair bilgiler bulunmaktadır. Bu kimseler vergi toplama, güvenliği sağlama ve sultanın nâibliği gibi görevleri yerine getirmekteydi (İstahrî, 1927, s. 113).

Kürtlerin kökenleri üzerine devam etmekte olan tartışmalar çok eskiye dayanmaktadır. tespit edebildiğimiz kadarıyla 2/8. yüzyıldan itibaren bu konu meraklıların gündeminde olduğu anlaşılmaktadır. Halîl b. Ahmed sözlüğünde, Kürtlerin bilinen bir nesil (*cîl*) olduğunu belirtir ve kökenleriyle ilgili olarak sahibi zikredilmeden şöyle bir beyte yer verir (Halil b. Ahmed, 1988, s. 5/326):

*Yemin olsun ki Kürtlerin (soyu), Farslardan değil,
Aksine Kurd b. Amr b. Âmir’in (soyundan) gelmektedir.*

Ezherî ise bu beyitle ilgili olarak şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: Şair, Kürtleri Yemen’e nispet etmiş ve Medineli Ensâr’ın kardeşleri olduklarını ifade etmiştir (Ezherî, 1964, s. 10/109). Halil b. Ahmed, Müslümanlarla denizde savaşan Hindistan’daki Mi’z adlı topluluktan bahsederken bu topluluğun Kürtler mesabesinde olduğunu belirtilir (Halil b. Ahmed, 1988, s. 8/204). Hindistan kökenli bir topluluk ile Kürtler arasında benzetmede bulunulması, söz konusu topluluğun, eserin hedef kitlesi tarafından daha iyi bilinmesi amacına matuf olduğunu söylemek mümkündür. Bu da Kürtlerin o dönemin bir halk olarak tanındığını göstermektedir.

Sâm’ı Arapların, Hâm’ı Nûbe (Sudanlılar), Habeş, Zenc, Becâ ve Bâze halkının atası olarak kabul eden Di’bîl el-Huzâî (ö. 246/860), bir kitapta okuduğuna göre “Horasan Fars’ın kardeşi olup Kirmân ile Büyük Kürt de ikisinin kardeşidir.” (Di’bîl el-Huzâî, 1997)

Kürtlere dair imajlar çeşitlilik arz etmektedir. Bunları coğrafya ve yaşam koşullarına bağlı olandan sosyal hadiselerle bağlı olarak etiketlemeye varan imajlara doğru sıralayarak ele alacağız.

1. Dağlı

Kürtlerin yoğun biçimde yaşadıkları coğrafya, günümüz Zagros Dağları’na karşılık gelen Cibâl olarak gösterilir. Kürtlerin bu bölgede çoğalmaları hakkında şöyle bir rivayet bulunmaktadır: “Acemler [Farslar] der ki Kürtler, [Pişdâdî hükümdarı]

Biyurâsib'in yemeğinin artıklarıdır. Şöyle ki o her gün kendisi için iki insanın kesilmesini ve etlerinden yemeğinin hazırlanmasını emretmişti. Onun Ermâîl adlı veziri, iki kişiden birini keser diğerini Fars'ın Cibâl'ine gönderirdi. Böylece onların nesli Cibâl'de devam edip çoğaldı." (İbn Kuteybe, 1992, s. 618)

Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki dağlar, kimi zaman onlara nispetle anılmıştır. Örneğin Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783-84), Halife Mansûr döneminde Basra valisi Ukbe b. Selm'i övdüğü şiirinde şöyle demiştir: *[O, Cömertlikte] Kürt dağları gibi, tepeleri kapkara & üst üste binip şiddetle gürleyen (ve yağmur yağdıran bulutlar gibidir).* (Beşşâr b. Bürd, 1966, s. 2/234)

Kürtlerin, engebeli, sert ve dondurucu soğukları olan Cibâl bölgesinde yaşamaları sebebiyle acımasız bir tabiata sahip oldukları belirtilmektedir (Ya'kûbî, 2002a, s. 20).

Kırsalda yaşayan Kürtlerin uzun vadeli ticaret yapmaları uygun olmadığı için peşin çalışırlardı. Sermayeyi kediye yüklemek veya mirasyedi gibi har vurup harman savurmakla ilgili anlatılan bir olayda geçen örneklerden birinde bu durum açık biçimde görülmektedir. Bir adama yaptığı ticaretten eli boş döneceğinin ta başından belli olduğunu ifade etmek için şöyle tavsiyede bulunulmuştur: Satmak üzere dilediğin bir malı alırsın, sonra onu bedevilere (*a'râb*) götürüp satar, karşılığında çek alırsın, o çeki Kürtlere götürüp satarsın (tahsil etmeye çalışırsın). Kürtlere mal satar onlardan aldığını çeki ise bedevilere bozdurursun (Tenûhî, 1995, s. 1/177).

Kürtlerin dağlık bölgede yaşamaları, onların evvelde bozgunculuk çıkarmalarıyla ilişkilendirilmiştir. Nitekim Hz. Ömer (ö. 23/644) kanalıyla Hz. Peygamber'den rivayetle şöyle bir bilgi yer almaktadır: Kürtler, cinlerin görünebilen taifesidir. *Ekrâd* olarak isimlendirilmeleri şundandır: Hz. Süleyman, Hindistan'da savaştığında oradan 80 kızı esir alıp bir adaya yerleştirir. Denizden çıkıp gelen cinlerin bu kızlarla birleşmesi sonucunda 40 kız çocuğu dünyaya gelir. Bu durum, Hz. Süleyman'a bildirilince o da kızların ve çocukların Fars topraklarına götürülmelerini emreder. Orda da 40 erkek çocuğu dünyaya gelir. Onlar ise çoğalıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya ve yol kesmeye başladıklarında tekrar Hz. Süleyman'a şikayet edilir. Bunun üzerine o, onları dağlara sürün (*ekridûhum ile'l-cibâl*) şeklinde emrettiği için onlara *ekrâd* ismi verilmiştir (Râgib el-İsfahânî, 1999, s. 1/426).

Câhız (ö. 255/869), Kürtlerin dağlık bölgelerde yaşamalarının, belagat açısından dillerinin gelişmemesine neden olduğunu söylemektedir. Ona göre belagat konusunda en yetkin olan grup kâtiplerdir. Avamdan belagat sahibi olması beklenmemelidir. O, bu bağlamda Kürtlerle, çiftçileri, zanaatkarları, satıcıları, denizlerdeki adalarda yaşayanları, Taberistan ve Deylem gibi dağlık bölgelerde yaşayan Beber (?), Taylesan, Mûkân ve Cîlân/Geylan gibi halkları, Zenciler ve benzerleri ile aynı kefeye koyar. Belagat açısından zikredilmeye değer milletleri Araplar, Farslar, Hintliler ve Rumlar şeklinde dört tane sayar. Geri kalan milletlerin ilkel/barbar (*hemecî*) ve yarı ilkel olarak tanımlar (Câhız, 1998, s. 1/137).

2. Göçebe

Kürtler ağırlıklı olarak hayvancılık ile uğraşmaları ve sürüleri için otlak bulma amacıyla göçebe veya yarı göçebe yaşamalarıyla dikkat çekmişlerdir (Bûlâdyân, 2013, s. 17-19).

İstahrî, coğrafya eserinde Fars bölgesini işlerken Kürtlerden genişçe bahseder. Şöyle ki o dönemde Kürtlerin *remm* (ç. *rumûm*) ile ifade edilen çok sayıda aşireti bulunmaktadır. Obalar (*zemm* ç. *zumûm*) halinde bir yerleşim izlerler, çadırlarda yaşarlar. Zekat ödedikleri için nüfusları Dîvânü's-sadaka'a kayıtlarına bakılarak tahmin edilebilir. 500 bin kıl çadıra sahiptirler. Göçebe Araplar gibi yaylak-kışlaklarda yaşamlarını sürdürürler. Sürülerine sahibi, çobanı ve onlara eşlik eden diğerleriyle birlikte birden ona kadar kişi bakar. Her bir mahalleden (*hayy*) 100 ile 1000 arasında asker çıkarırlar (İstahrî, 1927, s. 98–99, 114–115). Horasan'a bağlı Kûhistân çevresinde yaşayan Kürtler deve, koyun ve keçi beslerler (İstahrî, 1927, s. 274). Koyun ve keçilerden oluşan sürüleri olduğu için eşyalarını ve süt ürünlerini taşımak için beygirleri (*rimâk*) bulunur. Develeri ise azdır. İsfahan civarına göç eden Bâzincânîlilerin dışında, Kürtlerin atları (*hayl*) yoktur (İstahrî, 1927, s. 115).

Kürtlerin göçebe olmaları ve kırsalda yaşamaları bedevîlerle (*a'râb*) birlikte değerlendirmelerine neden olmuştur. Örneğin Tevbe Suresi'nin 97. ayetinde "bedevîlerin inkâr ve nifak bakımından daha ileri ve Allah'ın Peygamberine indirdiği hükümlerin sınırlarını tanımamaya daha yatkın olmaları" izah edilirken bedevîlerin şehirliyle nazaran dine karşı daha mesafeli ve olumsuz tavır sergiledikleri, ayrıca bu durumun benzer özellikteki halklardan Kürtleri ve Türkleri de kapsadığı ifade edilmiştir.

Dağlık bölgede yaşayanların ve sürüleri olanların çeşitli ihtiyaçlara binaen asa/baston/değnek taşımaları yaygın bir durumdur. Asa ve benzeri eşyalar, İslam tarihinde kavmiyetçilik tartışmaları neticesinde ortaya çıkan Şuûbiyye hareketine konu olmuştur. Arapların gündelik hayatta asayı çokça kullanmaları Farslar tarafından garipsenmesi ve kınanması üzerine bu yaklaşıma itirazlar yöneltmiştir. Bu bağlamda asanın işlevi ve öneminden bahseden Câhız (Câhız, 1998, s. 3/5-124), onu kullanan diğer milletlerden (Zenciler ve Nabatîler) örnek verir ve Kürtlerin kavgalarda asayı ustalıklı kullandıklarını belirtir (Câhız, 1998, s. 3/51).

Kürtler, çok sayıdaki hayvanlarını otlatmak için kırsalda yıl boyunca uzun yol kat etmek durumundaydılar. Kendi canlarını ve sürülerini birtakım tehlikelerden korumak için köpeğe gereksinim duyarlardı. Köpek türlerinden bahsedilen bazı yerlerde Kürt köpeğinin örnek verilmesi, Kürtler arasında böyle bir durumun yaygın olduğunu göstermektedir. Tefsir kaynaklarında Ashab-ı Kehf'in köpeği Kitmîr tarif edilirken Abdullah b. Abbas'tan (ö. 68/687-88) naklen onun kısa boylu *kalatî* cinsi ile Kürt köpeği (*kurdî*) arasında olduğu belirtilmektedir (Sa'lebî, 1996, 6/163; Nisâbü'rî, 2000, 3/142). Câhız, özellikleri ile birlikte köpek türlerini (selûkiyye, darrâ', hılâsiyye, zeynî) sıralarken Kürt köpeğini çoban köpeği olduğunu belirtir (Câhız, 1965, s. 1/204). Söz konusu köpeğin masallara dahi konu olmasından (Tevhîdî, 1988, s. 1/234-235), pek bilinen bir köpek türü olduğu anlaşılmaktadır.

Hayvancılıkla meşgul olan Kürtler için hayatlarında süt ürünlerinin önemli bir yeri vardı. Bir anekdotta geçtiğine göre boyacı, Kürt, muallim ve âşık medrese talebesinden (*mütefakkıh*) oluşan dört kişiden dolunayı tarif etmeleri istenir. Her birinin konumuna göre bir tarifte bulunduğu bu anlatıda Kürt onu kalıbından çıkmış peynire benzetir (Seâlibî, 1994, s. 100).

3. İtaate Yanaşmayan

Kürtler Emevî ve Abbâsî hakimiyetinde zaman zaman itaatten çıkmalarıyla dikkat çekmişlerdir. Ekonomik faktörler isyan etmelerinin başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Çoğunlukla kırsal bölgelerde kan bağına dayalı biçimde toplu halde yaşayan Kürtler, ağırlıklı olarak zor şartlar altında hayvancılık yaparak geçimlerini temin eder, güvenliklerini ise kendi imkânları çerçevesinde sağlarlardı. Bu yaşam tarzına bağlı olarak vergi ödemek kolay kabullenebilecekleri bir şey değildi. Dolayısıyla onları itaat altına almaya ve akabinde vergi ödetmeye yönelik sert tedbirler uzun vadede sonuç vermemiştir.

Kürtlerin itaate yanaşmamaları, bu durumu haksızlığa boyun eğmemek olarak görmeleriyle de açıklamak mümkündür. Öte yandan bu tutum, mağdura arka çıkmak şeklinde de zaman zaman tezahür etmiştir. Me'mûn döneminde Başkomutan Herseme b. A'yen'in gözden düşüp hapiste öldürülme hadisesi (200/816), bu duruma örnek teşkil etmektedir. Şöyle ki, Hârûnürreşîd döneminden (170-193/786-809) itibaren Abbâsî ordusunda büyük yararlılıklar göstermiş olan Herseme, Me'mûn'un veziri Fazl b. Sehl ve komutanı Tâhir b. Hüseyin ile ters düşmesi neticesinde öldürülmüş olur. Olayı duyan Herseme'nin oğlu Ermeniyeye valisi Hâtem, babasına yapılan vefasızlığı bölgedeki Kürtlere, hükümdar ve ileri gelenlere mektup göndererek muhalefet çağrısında bulunur. Çok geçmeden Hâtem ölse de bu olay Abbâsîler'i uzun yıllar meşgul edecek olan Babek isyanını (201-223/816-838) tetikler (İbn Kuteybe, 1992, s. 389). Hâtem'in mektup gönderdikleri arasında ileride Babek'e tabi olacak Merend emîri İsmet el-Kürdî de vardı (Taberî, 1962, s. 9/12; Ya'kûbî, 2002b, s. 2/332-333).

Kürtler arasında mazlûmun yanında olma ve mağdura sahip çıkma dürtüsüyle Ehl-i Beyt'e karşı muhabbet besleyenlere de rastlanmaktadır. Dahası bu durum eşkıyalık yapan bir Kürt'te ilginç biçimde tezahür etmiştir. Şöyle ki Me'mûn Merv'de İmam Rıza Ali b. Mûsâ'yı veliaht olarak tayin ettiğinde (201/817) Şair Di'bîl el-Huzâî buraya gelerek İmam Rıza'yı metheden şiirler söyler. Daha sonra şehirden ayrılan Di'bîl'in bulunduğu kervana yağmurlu bir günde Mârihân (الماريحان) olarak bilinen Kürtler saldırır. Di'bîl'in atına ve değerli yağmurluğuna el koyan Kürt, Di'bîl'in Ali Evladı için yazmış olduğu "Medârisü Âyât" adlı mersiye-yi ağlayarak okur. Di'bîl, hırsız Kürdün Şiîliğine şaşırır ve şiirin sahibi olduğunu ona haber verir. Bunu öğrenen Kürt mahcup olur, Di'bîl'in hatırına gasp edilen eşyaların sahiplerine geri verilmesini sağlar. Bu adamın oğlu Ali b. Bihzâd (veya Behrâm) el-Kürdî, daha sonra bu işi yapan adamın, babası olduğunu Di'bîl'e bildirmiştir (Tenûhî, 1978, s. 4/228-230).

4. Eşkıya ve Kabadayı

Devletin, halkın ve yolcuların güvenliğinin sağlayamaması durumunda eşkıyalık, kolayca ortaya çıkabilmektedir. Eşkıyalığın türeyişinde iki temel etkenden söz edilebilir. Birincisi eşkıyalık kimi zaman baskıcı yönetimlere karşı bir direniş ve mücadele arayışı neticesinde doğmuştur. İkincisi ise bazı insanların zahmet çekerek servet ve refaha kavuşmak yerine varlıklı insanların elindeki değerli şeyleri gasp ederek daha kolay yoldan bu emellerine ulaşmayı istemleriyle alakalıdır. Özellikle ikinci türeyiş biçiminde, bir süre sonra birileri için alışkanlık haline gelmesiyle gaddarlaştırmak, acınacak her türlü durumda vicdanın sızlanmaması söz konusudur.

Kürtler arasında görülen bazı eşkıyalık faaliyetleri bazı kaynaklarda bütün halka teşmil edilerek yer verilmiştir. Örneğin Kur'an'da geçen Hızır kıssasında gâsıp/barbar kral tarif edilirken Cülendâ adındaki bu kralın soyunun Âmid-Meyâfârikîn çocuklarına dayandığı ki onların da Kürtler olduğu rivayet edilmektedir (Fârisî, 1994, 471).

Mazlumun ahının zalimi bulacağı bağlamında anlatılan bir hikâyede, geçmişinde eşkıya iken bir masuma karşı işlediği cinayeti gaflet anında itiraf eden bir Kürdün ettiğini bulması anlatılmaktadır (Tenûhî, 1995, s. 3/208-209).

Cündüşapur'da [muhtemelen sahtekâr-devletten nemalanmış] Ebû't-Tayyib el-Kalânîsî adlı hristiyan bir kâtip, bir işi için şehir dışına çıkıp Rustâk'a geldiğinde Kürtler tarafından alıkonulup dövülür ve ailesinden fidye istenir. Kürtlerin elinden kurtulmak için bir hile düşünen adam, ailesine mektup yazarak 4 dirhem afyon ister ve içtiği afyon yüzünden baygın düşeceği, böylece kalp krizi geçirdiğini düşünecek olan Kürtlerin cesedini ailesine teslim edeceğini, onu hamamda yıkayıp dövdükleri takdirde kendine geleceğini söyler. Ne var ki afyonun dozunu kaçıran adam ölür (Tenûhî, 1995, s. 7/79-80).

Ebû Mansûr es-Seâlibî (ö. 429/1038), belli başlı konularda hangi ifadelerin kullanılacağına örnekler sunduğu *Sihru'l-Belâğa* ve *Sirru'l-Berâ'a* adlı eserinde riyakâr fakihlerin ve kadıların yerildiği bölümde, bir çok olmuşuz benzetme örnekleri arasında zayıfa saldıran Kürt'e de yer vermektedir (Seâlibî, 1996, s. 79).

5. Savaşçı

Kürtlerden savaşçı millet olarak da söz edilmektedir. Müslümanların güçlü bir toplulukla savaşacağını bildiren ayetin (Fetih, 48/16) yorumunda Kürtlere işaret edilmiştir (İbn Ebî Hatim, 2000, 10/3300).

6. Hükümdarlığa Layık Olmayan

Kürtlerin yaşadığı coğrafyaya önce Farsların daha sonra Arapların uzun süre hükmetmiştir. Emevî ve Abbâsî dönemlerinde valilik görevlerine çoğunlukla Araplar getirilmiştir. Abbâsî döneminde, öncekinden farklı olarak Arap olmayan unsurlar (*mevâlî*) devlet kurumlarında ve orduda öne çıkmaya başlamışlardır. Kitlel olarak bu sürece dahil olan Kürtler vardı. Bununla birlikte Abbâsîler'in ikinci asrında orduda sayıları her geçen gün çoğalan Türkler, halifeye dolayısıyla Araplara otoritelerini hissettirmişlerdir. 3/9. yüzyılın ikinci yarısında Abbâsî Devleti'nin büyük ölçüde güç kaybetmesi, yeni devletlerin (hanedanların) ortaya çıkmasına olanak tanıdı. Kürtler de bu dönemde bağımsız hareket etmeye, kendilerinden olan güçlü hanedanların etrafında toplanmaya başladılar. Hakimiyet mücadelelerinde ordularla bazı güçleri desteklediler.

Kürtlerden güçlü bir emirin çıkmasını garipseyen kayıtlara rastlanmaktadır. Bunlardan en erken olanı Abbâsî davetini organize ederek başını çeken ve etnik aidiyeti üzerine tartışmalar bulunan Ebû Müslim Horasanî'yl¹ ilgilidir (Karakuş, 2017). Abbâsî Devleti'nin kuruluşunda gösterdiği yararlılığa bağlı olarak büyük bir prestij kazanan ve *sâhibü'd-devle* lakabıyla anılan Ebû Müslim, ikinci Abbâsî halifesi Mansûr ile otorite yarışına girişmiştir. Ebû Müslim'in varlığından rahatsız olan Mansûr, zorlu bir uğraşın neticesinde onu ele geçirerek öldürmeyi başarır. Mansûr,

Ebû Müslim'in öldürülmesine karşı verilen tepkileri dindirmek için çeşitli yollara başvurmuştur. Bu bağlamda şair nedim Ebû Dülâme, Ebû Müslim için şu beyitleri sarf etmiştir (İbn Kuteybe, 1992, s. 420; Belâzürî, 1996, s. 4/273):

*Ey Ebû Mücrim! Allah kulu üzerindeki nimetini değiştirmez ta ki kul onu
değiştirinceye kadar
Hidayet edenin devletinde hiç gadre uğramak olur mu? Zalimler ancak
senin ataların Kürtlerdir
Ey Ebû Mücrim! Beni ölümle korkuttun, üzerime korku saldığın kızıl aslan
sana yöneldi.*

Halife Mu'tazîd 279/892-93 yılında Muhammed b. Yahyâ el-Mercûh'u Musul'a vali tayin etti. Ancak bir süre sonra onu azledip yerine Ali b. Dâvûd b. Rehzâd el-Kürdî'yi tayin etti. Ali el-Kürdî'nin atanması üzerine el-Uceynî şöyle bir şiir söylemiştir (Ezdî, 2006, s. 2/135-136; İbnü'l-Esîr, 2012, s. 6/469):

*İnsanlar bugüne dek görmedi böylesini
Musul zillet altında kaldı ta ki Kürtler emîr oldu oraya*

Son Emevî halifesi Mervân b. Muhammed'in, Kürt bir cariyeden doğmuş olması, onu aşagılanmasına bir sebep olarak kullanılmıştır.

7. Şeytanlaşan

Bazı Kürtlerin zaman zaman bozgunculuk çıkarması, onları toptan günahkâr ve şeytanın izinden gidenler olarak tanımlanmalarına neden olmuştur. Bu genelleme farklı bağlamlarda çeşitli kaynaklara yansımıştır. Bunlardan biri Hz. İbrahim'in ateşe atılmasına ve mancınıklarla ateşin beslenmesine akıl veren kişinin Kürt olduğu şeklindeki açıklamadır (Özdaş, 2020, s. 2/484-487).

Rivayete göre bir mektep çocuğu, ibareyi yanlış okuyup melekleri isyan eder ve söylenileni yapmazlar göstermesi üzerine hocası "bahsettiğin melekler değil, Kürtlerdir." diye tepki vermiştir (Sûlî, 1994, s. 127; Râgıb el-İsfahânî, 1999, s. 1/76).

8. Dış Görünüşüyle Kendini Belli Eden

Kürtler kendilerine özgü kıyafetleriyle tanınmışlardır. Kürtlere nisbet edilen bazı giysiler ve kumaşlar (*taylesân kurdî, katîfe kurdiyye, mesûh kurdî*) bulunmaktadır (Ali, 2003, s. 110, 153–154, 205).

Kürtler başlık olarak taktıkları taylesanlarıyla bilinirdi. Abdullah b. Ömer'i (ö. 73/693) ziyaret eden Meymûn b. Mihrân (ö. 117/735), onun mal varlığını kendi başındaki Kürt taylesanını bedelinde yani 100 dirhem olduğunu nakletmiştir (İbn Sa'd, 2001, s. 4/154). Hz. Hasan'ın (ö. 49/669) ise üzerinde Kürt taylesanıyla görüldüğü rivayet edilmiştir (İbn Receb, 2000, 1/480).

Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân döneminde (65-86/685-705) emniyet âmiri olan Rûh b. Zibâ'nın karısı Hamîde bt. Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî, kocasını yererken üzerindeki Kürt giysisinden söz etmektedir (İsfahânî, 2008, s. 9/170).

Kürtlere nisbet edilen bir diğer elbise *sâc* denilen paltodur. Ca'fer b. Süleyman b. Ali, Medine'ye valiliği sırasında İbn Ebû Zî'b'e (ö. 159/776) 100 dinar gönderir. O da bunun 10 dinarıyla bir Kürt paltosu (*sâc kurdî*) satın alır. Ömrü boyunca onu giyer, ondan sonra onu miras alan oğlu da 30 yıl giyer. Böylece elbise çürümeye yüz tutar (İbn Sa'd, 2000, 420).

Kürtler, genelde ellerine ve yüzlerine yaptırdıkları dövmelerle de hatırlanmışlardır. Halil b. Ahmed (ö. 175/791), *reşm* kelimesini çivit otundan elde edilen bir boyayla bir şeyin tanınması için damgalanması ve iz bırakması şeklinde tarif ettikten sonra “Bir kadının eline dövme yapıldığı gibi, *reşm* de bir Kürdün veya iri yarı birinin elinin damgalanmasıdır. Çivit [otundan elde edilen bu boya, damgalan kişinin] tanınmasını sağlamaktadır.” şeklinde açıklar (Halil b. Ahmed, 1988, s. 6/262). Ezherî (ö. 370/980), bu bilgiler tekrar etmiştir (Ezherî, 1964, s. 11/362). Diğer birçok milletlerde olduğu gibi Kürt kadınlarının da bir süs olarak dövme yaptıkları bilinmektedir. Ancak ilgili örnekte kadın yerine erkek denilmektedir. Bu da erkeklerin de bunu bir süs aracı olarak kullandıklarını veya sosyal konumlarının daha aşağıda olduğunu göstermek adına başkaları tarafından böyle bir şeyin yapıldığını yani damgalandıklarını akla getirmektedir.

9. Musikişinas

Kürtler, öteden beri müzik konusundaki kabiliyetleriyle hatırlanmışlardır. Telli, yaylı, üfleme ve vurmali olmak üzere birçok müzik aletini maharetle kullandıkları gözlenmektedir. Müzik ile öne çıkmaları, yaşadıkları coğrafyanın doğal şartları ve kültürel zenginliğiyle alakalıdır. Doğanın her türlü sesinin duyulabileceği bir coğrafyada yaşamalarının yanı sıra medeniyetlerin beşiği olarak görülen Irak ve Mezopotamya havzalarını ve ona komşu bölgeleri yurt edinmeleri, böyle bir neticenin doğmasında belirleyici olmuştur. Kürt müzisyenler, kabiliyetlerini saray ve elit çevrelerin beklentilerini karşılayacak biçimde icra etme yoluna da gitmişlerdir.

Kürtler, Abbâsiler döneminde kaval çalma konusundaki maharetleriyle anılmıştır. Nitekim halifenin nedimi coğrafyacı İbn Hurdâzbih’den nakledilen bir rivayete göre Halife Mu’temid’in (salt. 256-279/870-892) saray meclislerinin birinde bazı müzik aletlerinin ilk kez kimler tarafından kullanıldığı konusunda söz açılır. Kavalın Kürtler tarafından çalındığından ve dağılan koyunları kaval çalarak bir araya topladıklarından bahsedilir. Bu müzik aletinin mucidinin Kürtler olup olmadığı net olarak bilinmese de 3/9. yüzyılda onların sürüleri için kaval çaldıklarına işaret etmektedir (Mes’ûdî, 2005, s. 4/176).

Emevî döneminin ünlü musikişinası ve Arapça ilk şarkı kitabını (*eğânî*) hazırlayan Yûnus el-Kâtib Kürt’tür. Ziryâb adıyla meşhur olmuş musikişinas Ebû’l-Hasen Alî b. Nâfi’in (ö. 238/852) kökeni hakkında çeşitli tartışmalar olmakla birlikte, onun Musullu olması ve lakabının etimolojisine bakıldığında Kürt olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Muhammed b. Recâ’nın cariyesi Kürdiyye el-Muğanniye ünlü bir şarkıcıydı. İbrahim b. Muhammed b. Müdebbir, Ebû Abdullah b. Hamdûn’u tavlada yence kazandığı parayı Kürdiyye’ye vermiştir (Şâbüştî, 1986, s. 11).

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada incelenen dönem itibarıyla oluşturulmuş imajlar çerçevesinde Kürtler yer yer aşağılanmış ve ötekileştirilmiştir. Aynı dönem içinde farklı etnik ve dinî kimlikler dikkatle incelendiğinde benzer kalıp yargıların ve tasavvurların birçok topluluk için söz konusu olduğu görülecektir. Zencî, Nabatî, Berberî, Hûzî, Zutt ve bazı Arap kabileleri hakkında da benzer yargılar bulunmaktadır.

Kürtler hakkındaki sözü edilen yargıların oluşmasında İslam dünyasının merkezi sayılabilecek Irak civarında yaşamalarının payı büyüktür. İlk İslam fetihlerine karşı direnç göstermeleri, akabinde Emevî ve Abbâsî hâkimiyetine boyun eğmeye yanaşmamaları ve çoğunlukla kırsal bölgede yaşamaları onlara dair kanaatleri şekillendirmiştir.

Abbâsî Devleti'nin zayıflamasına bağlı olarak 3/9. yüzyılın sonlarına doğru Kürtlerin bağımsız hareket etmeleri, küçük çaplı hanedanların oluşması ve bazı kişilerin askerî güç oluşturup komutanlığa soyunması kimilerince yadırganmıştır. Aslında bu durum dönemin değişen ve dönüşen siyasi ve sosyal yapısının doğal bir sonucuuydu. Yine aynı dönemlerde gayri medeni olarak telakki edilen bazı milletlere mensup kişilerin Abbâsî bürokrasisinde üst makamlara geldiği gözlenmektedir. Nitekim öne çıkan Kürt kâtipler de vardır.

Kürtlerin ilim ve sanat konusunda İslam öncesi dönemde hangi düzeyde olduklarını doğrudan tespit etmek güçtür. İbn Vahşiyye (ö. 318/930-1) yüze yakın alfabe yer verdiği *Şevku'l-Müstehâm fî Ma'rifeti'l-Aklâm* adlı eserinde Kürt alfabesini de tanıtır (Ronî el-Meranî, 2013; Özdaş, 2018).

Kaynakça

- Ali, S.A. (2003) *el-Mensûcât ve'l-Elbisetü'l-Arabiyye fi'l-Uhûdi'l-İslâmiyyeti'l-Ûlâ*. Beyrut: Şerîketü'l-Matbûât li't-Tevzî' ve'n-Neşr.
- Belâzûrî, E.-A.A. b. Y. (1996) *Ensâbü'l-Eşrâf* (13 cilt). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Beşşâr b. Bürd, E.U. (1966) *Dîvân* (4 cilt). Kahire.
- Bûlâdyân, E. (2013) *el-Ekrâd mine'l-Karnî's-Sâbi' ile'l-Âşir el-Mîlâdî*. Beyrut: Dâru'l-Fârâbî.
- Câhız, E.O.A. b. B. (1965) *Kitâbü'l-Hayevân* (8 cilt). Kahire: Mektebetü'l-Bâbî.
- Câhız, E.O.A. b. B. (1998) *el-Beyân ve't-Tebyîn* (4 cilt). Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.
- Dî'bîl el-Huzâî, E.A.M. b. A. (1997) *Vesâya'l-Mulûk ve Ebnâ'i'l-Mulûk min Veleđi Kahtân ve Hûd*. Beyrut: Dâru Sadır.
- Dûrî, A. (1981) *el-Cuzûru't-Târîhiyye li's-Şuûbiyye*. Beyrut.
- Erkoçoğlu, F. (2014) 'Emevîler Döneminde Kürtler', Orhan Kılıç (ed.) *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 1–14.
- Ezdî, E.Z.Y. b. M. (2006) *Târîhu'l-Mevsıl* (2 cilt). Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Ezherî, E.M.M. b. A. (1964) *Tehzîbü'l-Luğa* (15 cilt). Kahire: el-Müessesetü'l-Misriyyetü'l-Âmme.
- Halil b. Ahmed, E.A. (1988) *Kitâbü'l-Ayn* (8 cilt). Beyrut.
- İbn Kuteybe, E.M.A. b. M. (1992) *el-Meârif*. Beyrut: Dâru'l-Meârif.
- İbn Sa'd, E.A.M. (2001) *Kitâbü't-Tabakâtî'l-Kebîr* (11 cilt). Kahire: Mektebetü'l-Hâncî.
- İbnü'l-Esîr, E.-H.İ.A. b. M. (2012) *el-Kâmil fi't-Târîh* (11 cilt). Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî.
- İsfahânî, E.-F.A. b. H. (2008) *Kitâbü'l-Eğânî* (25 cilt). Beyrut: Dâru Sadır.
- İstahrî, E.İ.İ. b. M. (1927) *Mesâlikü'l-Memâlik*. Leiden.
- Kaddûra, Z. (1988) *eş-Şuûbiyye ve Eseruha'l-İctimâî ve's-Siyâsî fi'l-Hayâtî'l-İslâmiyye fi'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî.
- Kalın, İ. (2019) *Barbar, Modern, Medeni: Medeniyet Üzerine Notlar*. İstanbul: İnsan Yayınları.

- Karakuş, N. (2017) *Bir İhtilalcinin Anatomisi: Ebû Müslim Horasanî*. İstanbul: Neva Yayınları.
- Mes'ûdî, E.-H.A. b. H. (2005) *Mürûcû'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher* (4 cilt). Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Özdaş, H. (2018) 'Rexneyek li Ser Nîqaşên Alfabe ya Bînûşad û Masî es-Sorati', *Nubihar Akademi*, 3(9), ss. 103–115.
- Özdaş, H. (2020) 'Tefsir Kaynakları Işığında Hz. İbrahim'in Ateşe Atıldığı Yer', Atilla Yargıcı and Mahmut Öztürk (eds) *Uluslararası Hz. İbrâhim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu*. İstanbul: Nida Yayıncılık.
- Râgıb el-İsfahânî, E.-K.H. b. M. (1999) *Muhâdarâtü'l-Üdebâ ve Muhâverâtü's-Şuârâ ve'l-Bülegâ* (2 cilt). Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam.
- Ronî el-Meranî, M. (2013) 'Bilinen En Eski Kürt Alfabeti', *Kürt Tarihi Dergisi*, (5), ss. 14–20.
- Şâbüştî, E.-H.A. b. M. (1986) *ed-Diyârât*. Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî.
- Seâlibî, E.M.A. b. M. (1994) *Hâssu'l-Hâs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Seâlibî, E.M.A. b. M. (no date) *Sihru'l-Belâğa ve Sirru'l-Berâ'a*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Sûlî, E.B.M. b. Y. (1994) *Edebü'l-Küttâb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Taberî, E.C.M. b. C. (1962) *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk* (11 cilt). Kahire: Dâru'l-Meârif.
- Tenûhî, E.A.M. b. A. (1978) *el-Ferec ba'de's-Şidde* (5 cilt). Beyrut: Dâru Sâdır.
- Tenûhî, E.A.M. b. A. (1995) *Nişvârü'l-Muhâdara ve Ahbârü'l-Müzâkere* (8 cilt). Beyrut: Dâru Sâdır.
- Tevhîdî, E.H.A. b. M. (1988) *el-Besâir ve'z-Zehâir* (10 cilt). Beyrut: Dâru Sâdır.
- Vâhidî en-Nisâbûrî (no date) *el-Basît fî Tefsîri'l-Kur'ân* (25 cilt). İskenderiye: Dâru'l-Musavveri'l-Arabî.
- Ya'kûbî, A. b. E.Y.İ.İ.V. (2002a) *el-Büldân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Ya'kûbî, A. b. E.Y.İ.İ.V. (2002b) *Târîhu'l-Ya'kûbî* (2 cilt). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

Perawêz:

- ¹. Ebû Müslim'in etnik aidiyeti üzerine tartışmalar bulunmaktadır (Karakuş, 2017, ss. 31–34).

Kurdish Image in the A.H. 2nd-5th/A.D. 8th-11th Century Sources

Abstract:

Information about the Kurds, whose homeland is known as the Zagros Mountains and the surrounding area, is limited in ancient sources. The Kurds, who were the subjects of the Sassanid State, came under the rule of the Muslim Arabs with the Islamic conquests and they started to adopt Islam from the middle of the 1st/7th century. The Kurds, mostly living in rural areas, were not willing to obey the Umayyad and Abbasid states. During these periods, they were mostly remembered with rebellions. However, there were also people who were engaged in science and art among the Kurds and worked as civil servants in the state service. When the political vacuum that emerged with the weakening of the Abbasid State began to be filled by various dynasties. The Kurds too began to come to the fore politically and militarily. However, due to the fact that the geography they lived in was very close to Baghdad, the capital of the Abbasids, they began to be mentioned more in the sources since the 3rd/9th century. There are also some ascriptions/labelling (images) and stereotypes about the Kurds mentioned in historical sources on the occasion of various events. Relevant expressions, which generally reflect the point of view of the dominant element, can also be read as an example of othering. In this study, the findings regarding the Kurdish image will be traced in various sources such as dictionary, poem (dīwān and anthology), tafsir, general history/chronic, special history, biography/stratum, city-region history, geographical work, travel book and politics of the 2nd-5th/8th-11th centuries. In the study, the historical and social background of the images created as mountainous, nomadic, unwilling to obey, bandit, bully, unworthy of rulership and demonized will be tried to be determined when Kurdish is mentioned. On the other hand, the reasons for the use of Kurdishness as a contemptuous adjective for prominent figures such as the caliph, governor and commander will be focused, and the Kurdish image presented in that period will be discussed in the light of historical records.

Keywords: *History, Kurds, Image, Stereotypes, Umayyad, Abbasid.*